

ДУХ НЕОПАЛИМОЇ КУПИНИ

Сергій БОЛТИВЕЦЬ

Copyright © 2015

УДК 159.97 : 356.13 (477)

Serhiy Boltivets
SPIRIT OF UNBURNING TUSOCK

Образ неопалимої купини в усвідомленні людиною важливості призначеної їй життєвої місії запалює завзяттям і снагою кожного, хто здійснює споріднене з власною душею призначення, стати, за Григорієм Сковородою, свідомим власної міри. “Бо як можна щось вимірювати, – ставить запитання один з найвидатніших гіпнотерапевтів англомовного світу українського походження Євген Глива, торкаючись аналізованої Г.С. Сковородою проблематики самопізнання на основі психології людини, – не вимірявши спершу себе: чи можна знайти міру, не зрозумівши, що таке міра?” [3, с. 61]. І ось саме визначенню такої міри, призначеної для здобуття точного знання про ті людські можливості, які необхідні Україні для

охорони її державних кордонів, присвячена монографія **Олега Хайруліна** “Психологія професійного вигорання військовослужбовців” [7], що вийшла в світ у Видавничо-поліграфічному центрі “Економічна думка ТНЕУ” за рекомендаціями НДІ методології та економіки вищої освіти і вченої ради ТНЕУ.

Зацікавленість науковців університету економічного профілю цим науковим виданням стає зрозумілою як з передмови видання “Психологічна компетентність як ресурс військової сили”, написаної ректором Тернопільського національного університету, доктором еконо-

Хайрулін О.М.
ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОГО
ВИГОРАННЯ ВІЙСЬКОВО-
СЛУЖБОВЦІВ:

[монографія] / Олег Михайлович
Хайрулін; за наук. ред.
А.В. Фурмана. – Тернопіль: ТНЕУ,
2015. – 220 с.

мічних наук, професором А.І. Крисоватим, так і значним масивом одержаних автором кількісних даних, які характеризують ще не реалізовані сповна можливості військово-службовців Державної прикордонної служби України як цілісного соціально-психологічного організму, що сьогодні інтенсивно розвивається. “Якщо до цього додати, – відзначає автор передмови, – дбайливе і водночас вимогливе відношення держави до власної армії, належне втілення в життя фінансових, технічних, кадрових та інших стандартів її високої боєздатності, то є надія, що, попри, здавалося б, найнепереборніші труднощі, в найближче десятиліття професійне українське військо кількісно і якісно

не поступатиметься кращим кордоноохоронним службам розвинених країн Європи” [7, с. 7]. Як бачимо, *дух є джерелом вищих вартостей і саме він*, будучи утіленим у засобах самозбереження нації, створює її охороняє необхідні для її життя набутки – те, що в суспільній свідомості співвідноситься з категорією – “економіка”. Звернімо увагу: не беззахисне перед агресіями внутрішнього розкрадання і зовнішнього загарбання господарство країни як економіка для економіки, для якої людина з її працею є лише витратним матеріалом, а животворний дух людини та її

народу, здатний захистити і себе, й усе, створене власною працею.

Обґрунтовуючи економічний ефект від попередження 12-ступеневого синдрому емоційного вигоряння Герберта Фройденберґера, американського психіатра німецького походження, автор наводить факт економічної вигоди, засвідчений німецьким психотерапевтом Мартіном Грабе на прикладі реалізації численних програм охорони психічного здоров'я у США. “Результати реалізації цих програм, – цитує М. Грабе автор монографії, – свідчать про їх ефективність – зокрема, економічну: один витрачений долар приносить вісім доларів економічного ефекту [4, с. 53]. Однак авторський задум кандидата психологічних наук, генерал-майора О.М. Хайруліна, одного з керівників Азово-Чорноморського регіонального управління Державної прикордонної служби України, враховуючи цей психологічний економізм, охоплює значно розлогіші обшири, якими є умови та засоби психологічної профілактики професійного вигоряння військовослужбовців ДПС України, визначені предметом монографічного дослідження [7, с. 24–25]. Цим самим економічний ефект є одним з компонентів вимірювання ефективності охорони усієї Української Держави та її творця – *Українського Народу* і його предковичних земель, духовних і матеріальних надбань усіх його попередніх поколінь і життя сучасних та майбутніх нащадків українців на своїй землі.

Мисленнево охоплюючи увесь цей обшир, український генерал сміливо підводить читача до висновку про те, а чи не співвідносяться з'ясовані проведеними дослідженнями ознаки психологічного вигоряння, виявлені у 17% офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців за контрактом у попередніх 2005–06 роках, а це достатньо репрезентативна вибірка, що налічувала 1 954 прикордонники [7, с. 22], із наступними втратами України своїх територій, горем українців, поневолених російськими окупантами на своїх землях, економічними втратами Української Держави?

Наукова і громадянська сміливість автора полягає й у визначенні як назви монографії, а отже – її теми, якою є “Психологія професійного вигоряння військовослужбовців”, так і об'єкта – професійного вигоряння військовиків ДПС України як психологічного феномену. В умовах війни український генерал засвідчує наявність професійного вигоряння війська і доводить це результатами психоло-

гічного вивчення всіх прикордонників України, професійні деформації яких спричинили до тяжких наслідків порушення сухопутного і морського кордону України в Криму, Донецькій і Луганській областях диверсійно-терористичними групами збройних сил Російської Федерації та окупації всього Кримського півострова та близько третини території зазначених областей.

Справедливо буде відзначити, що об'єктом дослідницької монографії Олега Хайруліна є *психологічний феномен*, а не фенотип, який, на відміну від генотипу, формується внаслідок умов життя і має стійкі властивості. Психологічний феномен професійного вигоряння військовослужбовців ДПС України, що виник протягом попередніх, охоплених пошукуванням, років на основі синдрому емоційного вигоряння Герберта Фройденберґера, зникає в умовах оптимізації психосоціального клімату в бойових підрозділах українських прикордонників. І це природно, адже найголовнішою цінністю цього колективного клімату є незборимий у віках дух усього українства, що, мов неопалима купина, спалахує з новою силою заради подолання перешкод на шляху свого історичного поступу до свободи, справедливості і свого права на життя. Як і багатьом народам, які долали шлях з неволі до свободи і свого гідного місця серед інших народів світу, духовну силу додає або й цілковито відроджує втрачений дух свідомість своєї Батьківщини – обожнення наснаги незліченних поколінь батьків, які дали і вберегли цей священний дар нинішнього життя, як це описує Друга книга Мойсеєва Старого Заповіту: “ 2 І з'явився йому Янгол Господній у полум'ї вогняному з-посеред тернового куща. І побачив він, що та тернина **говорить** (виділення наше. – Прим. С. Болтівця) огнем, але не згоряє кущ... 5 І сказав Він: “Не зближайся сюди! Здійми взуття своє з ніг своїх, бо те місце, на якому стоїш ти, – земля це свята!” 6 І сказав: “Я Бог батька твого...” [2, с. 58]. Уособлення палаючої тернини, що говорить голосом Бога батька, а отже голосом усіх попередніх поколінь батьків про святість землі, на якій стоїть людина і яку охороняє український прикордонник, – це, безперечно, та духовна основа, яка визначає свідомість українського громадянина, а в особливих умовах, якими є охорона Державного кордону України, – й особлива загальнодержавна і загальносуспільна місія, доручена українським військовослужбовцям як

особливо довіреним громадянам, діяльність котрих є втіленням святості усіх – і нинішніх, і попередніх, і майбутніх поколінь, що становлять собою цілісність української нації, як і кожного народу, котрий здобув і облаштував для свого самозбереження власну державу.

Пошук відповіді на питання про те, яким чином попередити втрати, пов'язані з виникненням професійного вигорання, міститься у дослідницькому завданні побудови структурно-функціональної системи психологічної профілактики професійного вигорання персоналу Державної прикордонної служби України. “Стан передхвороби”, як визначає О.М. Хайрулін професійне вигорання, що наприкінці ХХ століття, привернуло увагу багатьох дослідників Європи і Північної Америки, в українській психологічній традиції завжди перебувало в полі зору науковців, свідченням чого є опис Г.С. Сковородою цього психічного стану: “Тоді ніщо її (людину. – Примітка С. Болтвця) не задовольняє. Огидний і стан і місце, де живе. Огидні сусіди, неприємні розваги, остогидлі розмови, неприємні хатні стіни та всі свої, ніч сумна, а день нудний, влітку вихваляє зиму, а взимку віддає хвалу літу, подобаються давно минулі часи – Авраамові або Сатурнові, хотів би повернутися зі старості в молодість, з молодості в юнацтво, з юнацтва у дорослий вік, ганьбить народ свій та звичаї своєї країни, ганьбить натуру, обурюється на Бога і сама на себе, те одне їй солодке, що неможливе, бажане, що проминуло, заздрить тому, що далеко, там тільки гарно, де її й коли її нема. Хворому гірка всяка страва, огидна допомога, а ліжку мульке. Жити не хоче й померти не може. Не видко повітря, що хвилює море, не видно й нудьги, що хвилює душу, не видко – а мучить, мучить – і не видко” [1, с. 432]. Більш як через два століття після цього визначення Г.С.Сковороди прикмети вигорання описані американським психологом Крістіною Маслач, які наводить Олег Хайрулін, не видаються більш уточненими, але цілісно підтверджують та узагальнюють зміст, закладений українською психологічною традицією в розгляді цього стану: “Вигорання (burnout) – це показник порушення рівноваги між тим, ким є людина, і тим, що вона повинна робити. Воно становить собою ерозію цінностей, гідності, духу та волі – ерозію людської душі. Це – недуга, що розповсюджується повільно і безперервно з плином часу, спрямовуючи людей у спіраль, що спадає униз, з якої чим далі, тим важче вибратися...” [8, с. 114]. Однак, попри

типове для американського стилю увиразнення образу описуваного явища метафорою “згоряння” Герберта Фройденбергера і спадаючої донизу “спіралі” Крістіни Маслач, автор, приймаючи цю, власне психологічну позицію, віддиференційовує психологічне визначення “професійного вигорання” від медичного статусу хвороби, наведеної у Міжнародній класифікації хвороб 10-го перегляду, з якого виключені “проблеми, пов'язані з соціально-економічними і психосоціальними обставинами (Z55-Z65)”, а саме: “Проблеми, пов'язані з труднощами дотримання нормального способу життя (Z73), зокрема Z73.0 Перевтома. Стан виснаження життєвих сил”.

Проблеми, пов'язані з соціально-економічними і психосоціальними обставинами, вилучені з МКХ-10, автор досліджує з позиції психолога, визначивши їх як “феномен професійного вигорання”, що є “передхворобою”, а не захворюванням, і потребує власне психологічного, а не медикаментозного втручання. Так, як відзначає Олег Хайрулін, “пропонована нами *триблокова система психологічного забезпечення оперативно-службової та повсякденної діяльності персоналу ДПС України у загальній системі військового управління* спрямована на досягнення його оптимальної працездатності та психологічної готовності до виконання завдань з охорони державного кордону, підвищення ефективності цієї діяльності, формування, зміцнення і своєчасного відновлення оптимального психологічного стану військовослужбовця, забезпечення соціально-психологічного благополуччя та збереження його психічного здоров'я, запобігання виникненню професійної деформації шляхом цілеспрямованого використання науково обґрунтованих форм, методів і засобів психологічного впливу на нього” [5, с. 175]. Ця триблокова система психологічного забезпечення, розроблена О.М. Хайруліним, покликана подолати – і як ми бачимо з наведених дослідницьких результатів, належно сприяє здоланню найрізноманітніших і найчастіше передбачуваних, вірогідних і таких, появу яких неможливо уявити наперед – професійних шкідливостей прикордонників. Автор розподіляє їх на три групи за такими типами взаємозв'язків: 1. Особливостями виду професійної діяльності прикордонників. 2. Організаційними факторами. 3. Індивідуальними особливостями працівників.

Так, до першої групи належить сам характер об'єктів службових дій – порушники кордону, їхні правопорушницькі діяння: активний

фізичний опір із застосуванням зброї та інших засобів протидії прикордонникам; постійне очікування їхньої появи; необхідність застосування проти них зброї та спецзасобів, що включає і їхнє фізичне ураження; особиста небезпека і загроза власному здоров'ю і життю; порушення режиму сну і життєвого функціонування; висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень, зокрема, й легитимності застосування законодавчих норм щодо порушників кордону в умовах дефіциту часу; недостатність і невизначеність інформації; соціально-психологічна і сенсорна ізоляваність у процесі професійної діяльності, а для Морської охорони додатково – гіподинамія, складності маневрування, шуми, підвищене електромагнітне випромінювання, вібрація, загойдування тощо. До другої групи, об'єднаної за впливом організаційних чинників, належать службові переваженні; нерациональний розклад і режим військової служби і відпочинку, порушення режиму дня, ускладнення взаємин із значущими для прикордонника особами – членами сім'ї, колективу прикордонного підрозділу, його керівником, а до третьої, об'єднаної індивідуальними характерологічними особливостями працівників, – втілення цих особливостей у здатності до психологічної саморегуляції, самооцінки власного стану здоров'я і можливостей, включаючи можливості виконання конкретного завдання, своїх професійних навичок [7, с. 64–65]. Систематизація причинності професійного вигорання персоналу прикордонної служби, здійснена О.М. Хайруліним, дозволила розробити концептуальні основи психологічної профілактики, модельні блоки якої охоплюють моніторинг організаційного потенціалу суб'єктів управлінської діяльності та комплекси попередження та формування у прикордонників здатності протистояти власному професійному вигоранню.

Значне місце автор монографії присвятив довідковому матеріалу, корисному для практичного використання, який уміщено в численних додатках. Зокрема, наведено “Класифікацію факторів, що впливають на виникнення вигорання (за В.О. Орлом)”, “Науково-практичні підходи щодо профілактики професійного вигорання (за результатами наукових досліджень)”, у яких представлено зміст наукових розроблень у цій сфері). Додатки містять “Зміст факторів для здійснення психологічного аналізу детермінант професійного вигорання, що

пов'язані з індивідуальними психологічними характеристиками військовослужбовців Державної прикордонної служби України відповідно до змісту психологічних методик”, зокрема, опитувальників Р. Кеттела і Г. Шмішека, методики портретних виборів Л. Сонді, а також “Програму базової підготовки молодших фахівців у навчальних центрах Державної прикордонної служби України” з переліком тем та розподілом навчального часу в сфері психологічної підготовки, “Анкету значимості факторів професійного вигорання військовослужбовців Державної прикордонної служби України”, таблиці для перевірки підпорядкованості рангів експериментальних груп – офіцерського складу і прапорщиків – нормальному закону розподілу, розрахунки емпіричного значення критерію Фішера для контрольних груп – офіцерського складу і прапорщиків, а також – для розрахунку коефіцієнта рангової кореляції Спірмена та емпіричного значення критерію Фішера для експериментальної групи військовослужбовців за контрактом.

Для застосування військовими психологами автор подає також “Перелік нормативно-правових документів практичного впровадження у службу діяльність посадових осіб ДПС України структурно-функціональної системи профілактики професійного вигорання прикордонників” та “Ознаки, за якими персонал Державної прикордонної служби України залучається до складу групи персоналу, який потребує надання індивідуальної соціально-психологічної допомоги”. Важливим, на наш погляд, є чітке визначення в цьому нормативному документі форми такої допомоги, яка має бути винятково індивідуальною, що забезпечує належні умови для дотримання військовими психологами Етичного кодексу психолога – чинного нормативного акту для всіх українських психологів з дня його прийняття Першим установчим з'їздом Товариства психологів України 20 грудня 1990 року [5] та статті 3 “Презумпція психічного здоров'я” Закону України “Про психіатричну допомогу” [6].

Монографія містить іменний покажчик 168 українських і зарубіжних авторів, праці яких з достатньою повнотою висвітлюють проблематику емоційного і професійного вигорання персоналу різних професій, що цим самим засвідчує першість О.М. Хайруліна у постановці проблеми психології професійного вигорання військовослужбовців-прикордонників і безперечну наукову новизну одержаних дос-

лідницьких результатів. Серед цих наукових набутоків найголовніше місце належить уперше розробленій та перевіреній структурно-функціональній системі психологічної профілактики професійного вигоряння персоналу Державної прикордонної служби України.

Перспективи подальшої дослідницької праці автор монографії вбачає у вивченні гендерних аспектів профілактики професійного вигоряння військовослужбовців прикордонного відомства, що, з огляду на дедалі збільшуване число військовослужбовців-жінок, у ньому є цілком логічним. Більше того, військовослужбовці-чоловіки, потрапляючи під оруду жінок-військовослужбовців, які вже мають звання старших офіцерів і здійснюють керівництво підрозділами, так само логічно ставлять запитання: що ж буде далі? Чи не стане в перспективі керівництво і сама прикордонна служба переважно жіночим професійним заняттям, в якому чоловіки-військовослужбовці поступово втратять нинішні провідні позиції? Яких конфігурацій набудуть їхні службові взаємини? Ефект чи втрати чекають прикордонну службу в цьому разі?

Слушним є і сформульований автором монографії напрям удосконалення професійного підготовки керівного складу органів та підрозділів охорони державного кордону з питань забезпечення психологічного благополуччя підпорядкованого йому персоналу. Виходячи зі змісту монографії, гадаємо, що й нинішнє і майбутнє керівництво прикордонної служби і її підрозділів вже має можливість використовувати і застосовувати результати цієї першої в такому роді монографічної праці О.М. Хайруліна і насамперед – розроблену ним масштабну структурно-функціональну модель психологічної профілактики, здатної охопити увесь багаточисленний персонал охоронців державного кордону нашої Вітчизни. Ясна річ, що здійснення цього напрямку можливе лише на основі вдосконалення професійно-психологічного підготовки усього персоналу ДПС України в царині протидії професійним стрес-шкідливостям, що і є однією з найважливіших перспектив, визначених автором монографії.

Ми певні, що саме у цих напрямках і розгортатиметься подальша дослідницька і практична робота майбутніх і дослідників, і військових психологів, які заступлять на варту охорони найвищих духовних цінностей нашого народу, що саме вони спільно з народом здатні

оберегти повноту і міць психічного здоров'я українських прикордонників і його витривалості у зіткненні з будь-яким злом, котре наважиться погрожувати безпеці української нації і територіальній цілісності утвореної нею держави. Завдяки цьому пізнаваний синдром емоційно-професійного вигоряння українських прикордонників, мов неопалима купина, обернеться на свою протилежність й постане у всій величчезній незборимого духу охоронців українського народу і його предковичного скарбу – соборних земель вистражданої протягом століть незалежної Української Держави.

1. Багалій Д.І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. – К.: Видавництво “Обрій” при УКСП “Кобза”, 1992. – 472 с.

2. Біблія. – Об'єднання біблійних товариств, 1990. – 957 с. (Книги Старого Заповіту); – 296 с. (Новий заповіт).

3. Глива Є. Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди / Є.Л. Глива. – К.: Видавництво ТОВ “КММ”, 2006. – 256 с.

4. Грабе М. Синдром вигорання – болезнь нашего времени. Почему люди выгорают и что можно против этого предпринять : пер. с нем. / М. Грабе. – СПб.: Речь, 2008. – 96 с.

5. Етичний кодекс психолога. – К.: Товариство психологів України, 1990. – 12 с.

6. Закон України “Про психіатричну допомогу”. – К.: Видавництво “Сфера”, 2000.

7. Хайрулін О.М. Психологія професійного вигорання військовослужбовців:[монографія] / Олег Михайлович Хайрулін; за наук. ред. А.В.Фурмана. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 220 с.

8. Maslach C. The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it // C.Maslach, M.P.Leiter. – San Francisco: Jossey-Bass publishers, 1997. – 156 p.

REFERENCES

1. Bagalij D.I. Ukrayinskyj mandrovanyj filosof Grygorij Skovoroda. – K.: Vydavnyctvo “Obrij”, 1992. – 472 s.

2. Bibliya. – Obyednannya biblijnyh tovarystv, 1990. – 957 s. (Knygy Starogo Zapovitu); – 296 s. (Novyj zapovit).

3. Glyva Yevgen. Ontologichnyj obraz lyudyny v tvorchosti Grygoriya Skovorody /Y. Glyva. – K.: KMM, 2006. – 256 s.

4. Grabe M. Sindrom vygoraniya – boleznyj nashego vremeni. Pochemu lyudi vygorayut i chto mozhno protiv etogo predprinjat“: per. s nem. / M.Grabe. – SPb.: Rech, 2008. – 96 s.

5. Etychnyj kodeks psyhologa. – K.:Tovarystvo psyhologiv Ukrayiny, 1990. – 12 s.

6. Zakon Ukrayiny “Pro psyhiatrychnu dopomogu”. – K.: Vydavnyctvo “Sfera”, 2000. – 50 s.

7. Hajrulin O.M. Psyhologiya profesijnogo vygorannya vijskovosluzhbovciv: [monografiya] / Oleg Myhajlovych

Hajrulin; za nauk. red. A.V.Furmana. – Ternopil: TNEU, 2015. – 220 s.

8. Maslach C. The truth about burnout: How organizations cause personal stress and whot to do about it // С. Maslach, М.Р. Leiter. – San Francisco: Jossey-Bass publishers, 1997. – 156 p.

АНОТАЦІЯ

Болтівець Сергій Іванович.

Дух неопалимої купини.

Розкрито методологічні засади, зміст та обґрунтування структурно-функціональної моделі психологічної профілактики професійного вигорання прикордонників, представлені в монографічному дослідженні О.М. Хайруліна “Психологія професійного вигорання військовослужбовців”. Наведено широкий контекст систематизації причинності професійного вигорання персоналу прикордонного відомства, здійснений автором, а також висвітлено зміст довідкових і методичних матеріалів, призначених для застосування військовими психологами. Визначено перспективи подальшої дослідницької і практичної роботи у царині протидії професійним стрес-шкідливостям військовослужбовців, які фахово спеціалізуються у справі сухопутної і морської охорони державного кордону України.

Ключові слова: *особистість військовослужбовця, професійне вигорання, система психологічного забезпечення, психічне здоров'я, професійна деформація, структурно-функціональна модель, психологічна профілактика.*

АННОТАЦИЯ

Болтывец Сергей Иванович.

Дух неопалимой купины.

Раскрыто методологические принципы, содержание и обоснование структурно-функциональной модели психологической профилактики профессионального выгорания пограничников, представленные в мо-

нографическом исследовании О.М. Хайрулина “Психология профессионального выгорания военнослужащих”. Приведен широкий контекст систематизации причинности профессионального выгорания персонала пограничного ведомства, выполненной автором, а также освещено содержание справочных и методических материалов, предназначенных для применения военными психологами. Определены перспективы дальнейшей исследовательской и практической работы в сфере противодействия профессиональным стресс-вредностям военнослужащих, которые специализируются в области сухопутной и морской охраны государственной границы Украины.

Ключевые слова: *личность военнослужащего, профессиональное выгорание, система психологического обеспечения, психическое здоровье, профессиональная деформация, структурно-функциональная модель, психологическая профилактика.*

ANNOTATION

Boltivets Serhiy.

Spirit of unburning tussock.

Disclosed methodological bases, content and substantiation of structural-functional model of psychological prevention of professional burnout of border guards presented in monograph research of O. M. Hairulin “Psychology of professional burnout of servicemen”. Shown wide context of systematization of causality the professional burnout of staff, carried out by the author and also highlighted the content of referential and methodical materials intended for use by military psychologists. Determined prospects of further research and practical work in the field of counteraction to professional stress-harmfulness of servicemen who professionally specialize in the case of land and maritime border guards of Ukraine.

Key words: *professional burnout, system of psychological ensuring, psychic health, professional deformation, structural-functional model, psychological prevention.*

Надійшла до редакції 14.05.2015.